

Nemek forradalma? Közeledés a nemek helyzetében

Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben egyértelművé vált, hogy a két nem társadalmi helyzete nemcsak a fejlett országokban, hanem az egész világon is sokféle tekintetben (foglalkoztatás, oktatás, egészségügyi helyzet vagy politikai részvétel) fokozatosan közeledett egymáshoz (WEF 2013). Mivel ez legnagyobbbrészt a nők helyzetének változását jelentette, egyszersemind sokszor a férfiak pozícióvesztésével is járt, ezért a közgazdaság-tudományi és szociológiai szakirodalom a „nemek forradalma” kifejezéssel illette a folyamatot. A forradalom kifejezés arra utal, hogy a lezajlott átalakulás jelentősen módosította, egyesek szerint „felforgatta” a korábbi társadalmi status quót, amely a férfi kenyérkeresői modellen alapult (Lewis 2001). A férfi kenyérkeresői modell, amelyben a férfi a család eltartója, a nő pedig a család gondozója volt, sosem létezett ebben a tiszta formában, mégis nagy befolyással volt az általános gondolkodásra, illetve a közpolitikák formálódására. A férfi kenyérkeresői modellhez képest lényegesen elterjedtebb a kétkeresős modell, amelyben jelentős szerep jut a női munkavállalók megjelenítésének is, sőt napjaink társadalmait egyre pontosabban írja le a két-karrierű és az egykeresős, többnyire a gyermekét egyedül nevelő anyát megjelenítő modell (Lewis 2001: 157).

A változások talán leglátványosabb, és témánk szempontjából minden bizonnyal legfontosabb tényezője a munkaerő-piaci változás volt. A Világgazdasági Fórum 2006 óta évente lebonyolított vizsgálataiból tudjuk, hogy a nők munkaerő-piaci jelenléte a világon mindenhol drámaian növekedett, és csaknem megközelítette a férfiakét (WEF 2013). A volt szocialista országokban már korábban lezajlott ez a növekedés, hiszen a szocializmus a női

Az alábbi tanulmány a *Dilemmák és stratégiák a család és munka összehangolásában* (K 104707) OTKA-kutatás keretében készült.

emancipáció kitüntetett terepeként kezelte a munkaerőpiacot, és jelentősen növelte a nők munkaerő-piaci részvételét (Fodor és Nagy 2014). Ezekre az országokra a rendszerváltással egy másfajta változás köszöntött: a férfiak és nők foglalkoztatása drámai módon csökkent, majd pedig mindkét nem esetében alacsony szinten stabilizálódott. A strukturális változás és az alacsonyan képzett munkaerő magas aránya tartós problémákat okozott a rendszerváltó országok szinte mindegyikében (Scharle 2012).

Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy az írás középpontjában a nemek helyzetének változása áll, azaz nemcsak a nők, hanem a férfiak életében, illetve a két nem közötti viszonyban történő alapvető mozgások. Ezek a változások azonban lényegesen meghatározóbbak voltak a nők, mint a férfiak esetében, amely jelenség szociológiai okaira a későbbiekben bővebben is kitérek. Hogy milyen nagy utat járt be a társadalmi nemekről való gondolkodás, arra jó példa, hogy az 1970-es években a nők és férfiak munkaerő-piaci pozícióit még teljesen eltérő modellekben vizsgálták: míg a férfiak esetében a kiindulópontot a munkához való viszonyuk határozta meg (*job model*), addig a nők esetében az elemzések elsősorban a nemspecifikus jellemzőkből indultak ki (*gender model*), és ennek alapján értelmezték a nők keresőtevékenységben való részvételét (Feldberg és Glenn 1979). Már Feldberg és Glenn is egy integrált modell szükségessége mellett érveltek, mivel ennek hiányában szükségszerűen a nemek sztereotipizált képéből indulunk ki.

Az alábbiakban összefoglalom, milyen tényezők mentén lehetett megragadni a fő változásokat, illetve melyek azok a társadalmi jelenségek, amelyek makacsul ellenálltak a változásoknak. Először az angolszász szakirodalom alapján vázolom a nemek munkaerő-piaci helyzetében bekövetkezett változások egyes támogató és hátráltató tényezőit, utána a folyamatokkal kapcsolatos optimista és pesszimista nézőpontokat, majd pedig a nemekhez és nemi szerepekhez kapcsolódó értékek és attitűdök változását; érintőlegesen utalok a hétköznapok során felmerülő nagyon kézenfekvő problémára is, vagyis a munka és a magánélet illeszkedésének néhány alapvető kérdésére. A tanulmányt konklúzióval zárom.

A forradalom jelei

A nők helyzete olyan alapvető változáson ment keresztül a második világháború óta (lásd a politikai részvételt, az oktatásban való részvételt vagy a munkaerő-piaci jelenlétet), hogy a változásokkal kapcsolatban sokaknak a „nők forradalma” kifejezés tűnt a legalkalmasabbnak a feltartóztatathatatlanság folyamat leírására. Az 1990-es évek végétől rendre jelentek meg azok a publicisztikai és tudományos írások, amelyek a nemek forradalmáról (*gender revolution*) vagy éppen annak befejezetlenségéről írtak.¹ Ezeknek mindenképpen csúcspontját jelentette a médiában az Amerikai Egyesült Államokban 2009 őszén közzétett *Shriver Report*, amely az „A Woman’s Nation Changes Everything” címet viseli. A változásokat áttekintve a szerzők arra jutottak, hogy az elmúlt évtizedekben óriási mértékben növekedett a nők száma és aránya az amerikai munkaerőpiacon, és – példátlan módon – elérte a férfi munkavállalók jelenlétét. A tanulmány a következőképpen mutat rá erre a jelenségre: „Most,

1 With More Equity, More Sweat, *The Washington Post*, 1998. március 22.; Women in the Workforce: Female Power, *The Economist*, 2009. december 30.; Women and Work, Special report, *The Economist*, 2011. november 26. Esping-Andersen, a jóléti állam klasszikus tipológiájának kidolgozója pedig a *The Incomplete Revolution* címet adta 2009 óta többször is publikált munkájának (Esping-Andersen 2009).

első alkalommal nemzetünk történetében, a nők alkotják az összes amerikai dolgozó felét, és az amerikai családok csaknem 2/3-ában a nők vagy fő kenyérkeresők, vagy legalábbis jelentősen hozzájárulnak [a család jövedelméhez]” (*co-breadwinner*) (Shriver Report 2009: 17).² Tömegesen jelentek meg a munkaerőpiacon azok a (kisgyerekes) nők is, akiknek a munkavállalása korábban nem volt jellemző. Ha nem is ilyen drámai módon és sokféle motivációtól vezérelve, de a világ szinte minden országában hasonló trendeket látunk (WEF 2013). A motivációk között kínálati oldalon például a növekvő iskolázottság, a csökkenő gyermekszám, az egyszülős családok arányának növekedése, a családok felbomlása játszhat szerepet, míg keresleti oldalon a gazdaság szerkezetváltozása, a szolgáltató szektor növekedése, és különösen a globális gazdaság által diktált változások a meghatározóak.

Nemcsak a múltbeli, a jövőbeli változásokban is fontos tényezőt jelentenek a nők. A *Shriver Report* prognózisa szerint az elkövetkező évtizedben az USA-ban a gazdaságnak azok a szegmensei, területei fognak a legerőteljesebben növekedni, amelyek a szolgáltatások területén vannak. Mivel a munkaerőpiac szegregált, az ún. rózsaszíngalléros foglalkozásokban (szolgáltatási szektor) többnyire nőket alkalmaznak, ezért a női foglalkoztatás további növekedése fogja adni az észak-amerikai munkaerő-piaci növekedés motorját. Bár a *Shriver Report* a munkaerő-piaci átalakulásról beszél, ennek számtalan implikációja van a társadalom egyéb területeire is. Itt most csak a két, talán leggyakrabban emlegetett jelenséget említem meg: a gyerekszám csökkenését és a megnövekedett autonómia miatti párkapcsolati mintázatok átalakulását.³ Ezek azok a mély, visszafordíthatatlan változások, amelyek miatt tehát sokan a nemek forradalmáról beszélnek.

Az előzőekben bemutatott írások, amelyek elsősorban deskriptív áttekintések voltak, főleg arra fókuszáltak, hogy milyen drámai változások álltak elő az elmúlt néhány évtizedben. A következőkben bemutatásra kerülő közgazdasági és szociológiai elemzések ugyanakkor inkább a változás, majd pedig a megtorpanás mögött meghúzódó okokat szeretnék feltárni. Míg a fentebb idézett publikációk óriási forradalmi változásról szóltak, vannak kutatók, akik amellet érvelnek, hogy a fentiekben jelölt, és csak a munkaerő-piaci összetevőkre rámutató változás lassan és szervesen zajlott. A közgazdász Claudia Goldin például sokkal árnyaltabb képet fest, amikor „csendes forradalmat” (*quiet revolution*) említ mérföldkőnek számító írásában. Goldin szerint a csendes forradalom az 1970-es években kezdődött. A forradalmat megelőzően több szakasz során folyamatosan zajlott a nők helyzetének fejlődése, evolúciója, amit követett a revolúció, ami napjainkig tart, még ha néha meg is akad (Goldin 2006).

Nem volt tehát meglepetésszerű az a változás, amire többen is csak mostanában figyeltek fel, hanem az elmúlt évtizedek, sőt immáron évszázadok fejleményeiből egyenesen le lehet vezetni. Goldin amellet érvel, hogy a női gazdasági pozíció változásának megértéséhez tör-

2 Ehhez nemcsak a nők megnövekedett, de a férfiak lecsökkent munkaerő-piaci részvétele is hozzájárulhatott. A 2008-ban kezdődött világgazdasági válság elsősorban a férfiak által dominált ágazatokat sújtotta, éppen ezért számos értékelés a 'mancession' vagy 'he-cession' kifejezéssel illette a jelenséget: Baxter, S. Women are victors in 'mancession', London: *The Sunday Times*, June 7, 2009. Ennyiben tehát nemcsak rendkívüli, hanem átmeneti jelenségről is lehet szó, amikor a két nem közeledése a korábbi foglalkoztatási szinthez képest alacsonyabb arány mellett valósult meg. Ugyanez a folyamat megfigyelhető volt Európában, sőt a kelet-közép-európai országokban is (Fodor és Nagy 2014).

3 Messzire nyúló vita, és aligha eldönthető az a kérdés, hogy a két jelzett jelenség mennyiben következménye, vagy éppen ellenkezőleg, előfeltétele a munkaerő-piaci jelenlét növekedésének. Az azonban bizonyos, hogy a társadalmi elvárások is jelentősen módosultak a fent jelzett évtizedekben, még ha az országok közötti változatosság meglehetősen nagy is maradt (Esping-Andersen 2009).

téneti áttekintésre van szükség. Az elmúlt másfél évszázadot négy szakaszra osztva úgy látja, hogy három szakaszon keresztül ment végbe a fejlődés (evolúció), és mindössze az utolsóban történt forradalom (revolúció), az is csendes volt, ahogy Goldin fogalmaz: „The revolution was a »quiet« one, not the »big-bang« type” (Goldin 2006: 1). Az első szakasz a 19. század végétől az 1920-as évekig tartott: csak nagyon kisszámú felnőtt és házas nő volt jelen a munkaerőpiacon. A második szakasz (átmeneti korszak) az 1930-as évektől az 1950-es évekig húzódott: az elérhető munkák körének változásával, az iskolai végzettség növekedésével egyre több lány számára vált vonzóvá a háztartáson kívüli munka is, amelynek jelentőségét a második világháború felerősítette. A harmadik szakasz (a forradalom gyökerei) az 1950-es évektől az 1970-es évekig jelölhető ki: megnőtt a kereslet a részállásban dolgozó női munkaerő iránt, akik a fizetett állást többnyire még nem tekintették hivatásnak. A negyedik szakasz (a csendes forradalom) pedig az 1970-es évektől a mai napig tart: a felnőtt, házas nők nagy tömegei dolgoznak saját elhatározásukból, számukra a munka már hivatás, egyszersmind a függetlenség záloga. A csendes forradalom mögött minden bizonnyal a második hullámú feminizmus „hangos forradalmának” számtalan társadalmi hatása is meghúzódott (Goldin 2006: 18). Az említett történeti dimenzió ismerete, az előzmények szem előtt tartása nélkül aligha lehet megérteni azt a folyamatot, amelynek ma globális szinten a részesei vagyunk.

Goldin a szakaszok felállításkor három olyan tényezőre irányítja a figyelmet, amelyek megmagyarázzák, hogyan és miért változott a nők döntése a keresőmunkával kapcsolatban a fejlett országokban:

- az első a horizont tágulása: azaz, hogy az emberitőke-beruházással kapcsolatos döntés meghozatala során a nők hogyan tekintenek saját keresőtevékenységükre: hosszú távú és folyamatos lesz-e, vagy pedig időszakos és rövid;
- a második összetevő az identitás: a nő keresi-e és megtalálja-e az egyéniségét a munkájában, foglalkozásában, vagy annak nem lesz ilyen szerepe;
- a harmadik tényező a munkaerő-piaci jelenléttel kapcsolatos döntéshozatalra vonatkozik. Goldin megjegyzi, hogy különbséget kell tenni aközött, hogy a döntést mással együtt, például partnerrel közösen hozták-e meg, hogy a nő tartós kapcsolatban él-e, és hogy a nő esetleg a másodlagos kereső a családban, aki igazodik partnere munkaerő-piaci döntéséhez.

A nagy változás tehát abban áll, hogy míg régebben egy nő inkább csak azért dolgozott, mert a családjának feltétlenül szüksége volt a pénzre, az 1970-es évektől egyre inkább azért, mert identitásának részévé vált a keresőmunka. Ebben a változásban meghatározó szerepe volt az iskolai végzettség emelkedésének. Esping-Andersen is amellett érvel, hogy az egyre iskolázottabb nőknek igényévé vált az autonómia, az önálló kereset, ezzel szemben úgy véli, az alacsonyabb iskolai végzettség esetén sokkal gyakrabban jelenik meg az a családi szempontból tükröző igény, hogy a nők ne vegyenek részt a munkaerőpiacon (Esping-Andersen 2009: 30). Véleménye szerint tehát az iskolai végzettség a fő magyarázó változó abban, hogy mennyire részesei a „nemek forradalmának” az egyes nők. Ahogyan meg is fogalmazza: „Ezek a magasán képzett nők voltak annak a folyamatnak az úttörői, amelyet most a női szerepek forradalmának címkézünk.” (Esping-Andersen 2009: 30).

Az egyik legfontosabb kérdésnek tehát az tűnik, hogy egy nő munkaként vagy hivatás-ként tekint-e fizetett munkájára. Az eddigi utolsó („forradalmi”) szakaszban, amelyben jelenleg is vagyunk, a korábbiakhoz képest dinamikusabb döntéshozatal zajlik, amelyben

egyre nagyobb szerepet játszik a női önmegvalósítás és a hosszú távú tervezés. Egyre jellemzőbb a nők esetében is a hosszú távú munkavállalás, a karrier iránti elkötelezettség, illetve a partnertől független döntéshozatal a keresőtevékenységre vonatkozóan. Ezek mind olyan jellegzetességek, amelyekkel korábban lényegében csak a férfiak fizetett munkával kapcsolatos hozzáállását írták le (Feldberg és Glenn 1979). Ezzel együtt azonban nehéz helyzetben találják magukat a nők: miközben egyre erősebb a motivációjuk, hogy keresőállásban legyenek, többnyire alig csökken az a vágyuk, hogy gyermeket vállaljanak. Mivel a gyerekek és a karrier utáni vágy egyidejű beteljesítése komoly problémát okoz, kívánatos lenne egy új egyensúlyi helyzet, equilibrium elérése (Esping-Andersen 2009: 10).

A *munka és hivatás* közötti különbség megértésében kulcsfontosságúnak tekintjük a családformálódásban bekövetkezett változásokat (Goldin 2006). Figyelemre méltó, és sokszor negligált szempontot hoz be a nemekkel kapcsolatos átalakulás megértésébe, ha bevonjuk a demográfiai változásokat is, jelesül a családalapítás kitolódását. Az eddigiekben a kutatók elsősorban csak a kérdés kvantitatív vetületeit elemezték: az iskolákban, majd pedig a munkaerőpiacon eltöltött évek hogyan mutatnak a partnerkapcsolatok későbbi létrehozása, és ezzel együtt a későbbi és egyre kisebb számú gyermekszületések felé. Ugyanígy fennáll a két kérdés ellenkező irányú összefüggése is: a gyermekvállalás csökkentheti az anyák munkaerő-piaci részvételét, még ha országonként vagy jóléti államonként eltérő intenzitással is.

A demográfiai változásoknak, elsősorban a kitolódott családalapítási és házasságkötési életkornak azonban minőségi, kvalitatív vetületei is vannak. Egészen pontosan arról van szó, hogy míg régebben fiatalabb korban mentek férjhez a nők, és így (szakmai) identitásuk fontos formálódása a házasság szakaszára esett, addig a mostani időszakban előbb formálódik az identitás, amelynek fontos tényezője a választott munka vagy hivatás, és csak később jön a házasság (Goldin 2006). Az időzítésben bekövetkezett igen lényeges és mindenhol megfigyelhető változás tehát nemcsak azt jelenti, hogy máskor, hanem hogy másképp is lépnek házasságra, élettársi kapcsolatba a nők. Az utóbbi évtizedekben általában érettebb, kiforrottabb elképzeléssel rendelkeznek a nők (is) a pályafutásukról, ami miatt egyszersmind konfliktusosabb is lehet az ezzel kapcsolatos családi döntés meghozatala, mint az a szüleik generációjában volt. Goldin (2006: 2) így fogalmazza meg a „női” önállóság felértékelődését: „Változás történt: a passzív szereplőkből, akik a mások jövedelem- és időfelhasználását adottságként kezelték, aktív résztvevők lettek, akik némiképp hatékonyan alkudoznak a háztartásban és a munkaerőpiacon.”

Goldin különböző indikátorokkal megmérte a változásokat, és úgy találta, hogy a forradalmi szakaszban a nők és férfiak közötti különbségek egyre csökkentek: a foglalkozásválasztásban, az oktatásban eltöltött évek számában, de a hivatással, karrierrel kapcsolatos elképzelésekben is egyértelműnek látta egy új generáció megjelenését, amelynek identitásában fontos szerepet játszott a fizetett munka. Goldin adatai szerint ugyanakkor ez nemcsak a magasan vagy az átlagnál jobban képzett emberek esetében volt így, hanem a szegényebb nők esetében is megtalálható volt ez az összefüggés az USA-ban az 1970-es évek óta. Így ír erről: „A munkahely elhagyása egy nő számára éppúgy identitásvesztéssel jár, mint ahogy a munkanélkülivé vagy nyugdíjassá válás a legtöbb férfi számára presztízs- és kapcsolati veszteséget jelentett. A jövedelmi és a helyettesítő hatások a nők számára az alacsony és magas jövedelmű családokban egyaránt megváltoztak. Ugyanezt mondhatjuk el akkor is, ha a különböző végzettségű nőket nézzük (Goldin 2006: 12). Ezzel szemben Esping-Andersen

amellett érvelt, ahogy fentebb már láttuk, hogy az iskolai végzettség döntő módon befolyásolja a nők „forradalomtól” való érintettségét (Esping-Andersen 2009: 30).

Mi okozta elő ezt a nagy átalakulást az Amerikai Egyesült Államokban? Sokféle gazdasági és társadalmi változás együttesen vezetett ehhez az eredményhez: a megnövekedett munkaerő-piaci kereslet és a korábbiakhoz képest jobban végiggondolt emberierőforrás-beruházás mellett a házasságkötés késleltetése, a gyakoribb válás, a fogamzásgátló tablettá elérhetővé válása, és ezzel párhuzamosan, illetve mindezek következményeként az identitás kialakításának új szempontjai egyaránt meghatározók voltak a feltartóztathatatlan változásokban (Goldin 2006: 14). A női foglalkoztatás sok országban olyan drámai bővülésen ment keresztül, hogy a gazdasági növekedés fenntartójának is tekintették. A női foglalkoztatással kapcsolatban többféle várakozás is megfogalmazódott. Így például egy ideig úgy tűnt, hogy a női foglalkoztatás az Egyesült Államokban már elérte maximumát az 1990-es évek elején, ez azonban nem bizonyult valóságnak (Goldin 2006), és mint a *Shriver Report* (2009) is mutatta, a növekedés tovább zajlott. A másik várakozás az volt, hogy a megnövekedett munkaerő-piaci jelenlét átmeneti lesz, és a gyermeket vállaló nők majd távol maradnak a munka világától. Goldin (2006) számításai szerint az egyesült államokbeli legfiatalabb, nyomon követhető generáció esetében nem lehet megfigyelni a gyermekvállalás vagy a házasságkötés miatti pályaelhagyást (*opting out*), ami mögött nyilván az amerikai gyermekvállalási szabadság rendszere, jelesül a fizetett gyermeknevelési szabadság teljes hiánya is magyarázatként áll. Azt tehát, hogy a nők elhagyják-e fizetett foglalkozásukat anyává válásuk miatt, nagyban meghatározza az, hogy az állam, vagy akár az alkalmazó mennyiben tekinti feladatának például az anyaság anyagi támogatását. Az Európai Unió országaiban például a gyermekvállalás jelentősen csökkenti a nők munkaerő-piaci jelenlétét, azonban az USA-ban – lényegesen magasabb szintű termékenység mellett – ez nem következik be (Hochschild 2001; Goldin 2006).

A forradalom befejezetlensége

A nemek forradalmával foglalkozó új szakirodalmak Goldin gondolatmenetét is átgon-dolva egyre gyakrabban vélik úgy, hogy a változások az utolsó évtizedben megtorpan-tak (England 2010), de legalábbis különböző, komplex olvasatai lehetnek a trendeknek (Blau et al. 2006).

Blau és kollégái 2006-os könyvükben például megkülönböztettek egy optimista és egy pesszimista scenáriót a nemek közötti egyenlőtlenség változásával kapcsolatban (Blau et al. 2006). Az optimista nézőpontot indokolja mindaz az intézményi változás, amely az egész világon lezajlott az elmúlt évtizedekben: a nemzeti és nemzetközi keretfeltételek létre-jötté (az esélyegyenlőséggel, a diszkrimináció tilalmával foglalkozó törvények), az egyes or-szágokban a női esélyegyenlőséget megcélzó törekvések rendszeres monitorozása (az ENSZ egyezménye a nők elleni diszkrimináció minden fajtájának megszüntetéséről, amely a CEDAW elnevezést viseli). Ugyanilyen optimista jelenség a folyamatosan csökkenő kereseti különbség, a női foglalkoztatás bővülése, a nők által dominált gazdasági szektorok bővülése, ugyanak-or a kizárólag férfiak foglalkoztatását biztosító zsigorodása. Az optimista scenárió tehát „azt vélelmezi, hogy a maradék (még mindig nagyon jelentős) nemi egyenlőtlenség erodál-

lódása folytatódni fog” (Blau et al. 2006: 3), az eddig elért eredmények majd újabb lényegi változásokhoz vezetnek.⁴

Blau és társai a pesszimista scenárióval ugyanakkor a megrekedés tényére is felhívták a figyelmet: a nemek forradalma megtorpan, és a jelenlegi intézményi elrendeződés állt be egyensúlyi helyzetként (Blau et al. 2006: 3). Az optimista scenárió lényegében az elmúlt fél évszázadra volt érvényes, amikor a jellegzetesen „nőinek” tekintett/tekinthető foglalkozásokban bővelkedő szolgáltatói szektor jelentősen bővült. Most már ennek vége: a nemek egyenlőségének megvalósítása nem mehet tovább anélkül, hogy a férfiak társadalomban elfoglalt pozíciói ne változnának, hiszen már így is feltűnő a két nem helyzetében bekövetkezett változások aszimmetriája (Blau et al. 2006; England 2010), s talán ezzel összefüggésben a változások megtorpanása (Cotter et al. 2011).

England a *Gender and Society*-ben szintén az aszimmetrikus változásokat és a „forradalom” akadozó, egyenetlen jellegét emeli ki (England 2010). Bár elismeri azokat az előrelépéseket, amelyek – különösen a 20. század második felében – történtek, hangsúlyozza, hogy felemás módon valósult meg a nemek egyenlősége: a nők élete nagyon sokat változott, a férfiaké pedig csak elenyésző mértékben. A két nem közötti távolság úgy csökkent (*levelling off*), hogy a nők inkább vágytak vagy léptek be a nem tradicionális területekre, mint amennyire tették ezt a férfiak. A jelenség mögött az húzódhat meg, hogy a nők számára lényegesen több ösztönző elem volt a lépések megtételére – úgymint a magasabb kereset vagy a nagyobb perspektívákat rejtő foglalkozási pálya –, mint amennyivel a férfiak találkoztak.

Annak következtében, hogy a nők beléptek a korábban férfiak által betöltött állásokba is, ténylegesen csökkent a foglalkozási szegregáció. Ugyanakkor nem változott meg az a társadalmi status quo, amely szerint a tradicionálisan nőies tevékenységek változatlanul alul-, illetve leértékeltek maradtak (England 2010). Ezek alatt a tevékenységek alatt az olyan feminizálódott foglalkozásokat érthetjük, mint például az oktatással, egészségüggyel kapcsolatosak: ezek jellegzetesen alacsony presztízzsel és jövedelmezőséggel rendelkeznek; valamint ide sorolhatjuk a háztartással, a gyerekeveléssel kapcsolatos munkákat, és ezáltal a reprodukcióval kapcsolatos munkák alulértékelését is (Anker et al. 2003). Ahogy England szemléletesen kifejezte a változások aszimmetriáját: „Az eredmény a változatlanul alacsony fizetség azon nők számára, akik továbbra is az anyaságra fókuszálnak vagy a tradicionális női foglalkozásokban maradnak, és csak kis ösztönzés a férfiak számára, hogy a nemek forradalmát mindkét nemre kiterjesszék” (England 2010: 162). A szegregáció mértékének csökkenése tehát elsősorban a magasabb státusú területekre volt jellemző. Ennek oka az, hogy a nők alapvetően a fehérgalléros és értelmiségi foglalkozásokba áramlottak be, nem pedig a kékgalléros munkakörökbe (England 2010). A nők tehát nem azért léptek át a korábban férfiak által betöltött foglalkozásokba, mert valamiféle szerepcserére vagy férfias bábérokra vágytak, hanem azért és akkor döntöttek így, amikor már nem volt több lehetőség az előrelépésre a saját referenciacsoportjukhoz, azaz a nőkhöz viszonyítva (England 2010). A további változás folytatása tehát már csak emiatt is limitált, és mint más elemzés is rámutat, az elkövetkező időszakban már aligha lehet számítani a korábbi „forradalmi” tempóra (Blau et al. 2006).

4 Az Amerikai Egyesült Államok szakirodalmában rendszeresen megfogalmazott lényegi változás lenne a fizetett szülési szabadság és az államilag biztosított gyermekintézmények rendszere, mivel ezek hiányoznak az általuk működtetett liberális jóléti rezsimből.

Milyen társadalmi mechanizmusokkal magyarázhatjuk a tartós aszimmetriának a fennmaradását, tehát hogy a nők helyzete sokat változott, a férfiaké viszont lényegesen kevesebbet? England szerint két, párhuzamos logika határozza meg a nők és férfiak döntéseit a munkaerő-piaci kérdésekkel kapcsolatban: az egyik logika a nemek egyenlőségébe vetett meggyőződés (gender egalitarianism), a másik pedig a nemek alapvető különbségére vonatkozó nézetek tartóssága (*gender essentialism*) (England 2010). Az egyenlőségbe vetett hitet azzal magyarázhatjuk, hogy a formális akadályok már régen elgördültek a nők és a férfiak útjából, és az amerikai álom ideájához hasonlóan már csak az egyénien múlik, hogy milyen foglalkozást és életpályát szeretne választani. Az esszencialista vélekedés ezzel szemben azt a meggyőződést erősíti az egyénben, hogy igazodnia kell a hagyományos elvárásokhoz, azaz meg kell felelnie a nemekhez fűződő kulturális képzeteknek (Ridgeway 2011), illetve normáknak (Akerlof és Kranton 2010). Ez a két logika párhuzamosan és nagy intenzitással van jelen napjaink társadalmában (England 2010).

Miközben változott a nők hozzáállása a nemekről való gondolkodáshoz, vajon miért nem változott a férfiak elképzelése, miért nem éltek ők is a nemek egyenlőségébe vetett hit által felkínált lehetőségekkel? – teszi fel England (2010) a kérdést. Ennek oka egyrészt a „nőies” foglalkozások anyagi, másrészt a nők által betöltött feladatok kulturális alulértékelése, miként arra már utaltunk. Azok a férfiak, akik feminizált területen szeretnének elhelyezkedni, jelentős fizetésbeli „veszteséggel” kell, hogy kalkuláljanak, ami szembemegy a férfiak családfenntartó szerepével, a férfi kenyérkeresői ideálnak való megfeleléssel (England 2010). Változatlanul tartja magát az a férfiakkal szembeni társadalmi elvárás, hogy erősen kompetitívek legyenek a keresőmunkával kapcsolatos kérdésekben, miközben a „határátlépő” férfiak kulturális elutasítása is igen erős a nyugati társadalmakban: sokkal elfogadottabb az, ha nők jelennek meg vezetői szerepben, mint ha férfiak óvodapedagógusi vagy múzeumpedagógusi területen.⁵ Azt látjuk tehát, hogy a férfiak számára társadalmilag kevésbé támogatott, ugyanakkor kevésbé is megtérülő a hagyományostól eltérő területeken tanulni és dolgozni. Az erős társadalmi helytelenítés egyértelműen bizonyíték a két nem által végzett tevékenységek eltérő megbecsülésére, alá-fölé rendeltségére, a patriarchális berendezkedés tartós jelenlétére (England 2010, 2011). Itt tehát erőteljesen felszínre kerül a (társadalmi nemi) identitás problémája.

Akerlof és Kranton ezt figyelembe véve egy elméleti modellben, az identitás-gazdaságtan irányából közelítik meg a foglalkozásválasztás és a foglalkozási szegregáció kérdését (2010). A közgazdászok által gyakorta negligált szociálpszichológiai szempontot, az identitást vonják be az elemzésbe, hogy megmagyarázzák a háztartáson belül és kívül végzett feladatok nemek szerinti mintázatait, illetve azok csekély változását.⁶ Azt a kérdést feszegetik, hogy miért meglepő még ma is, ha férfiak jelennek meg korábban nők által betöltött foglalkozásokban, azaz melyek a szegregáció fennmaradásának okai. A kánon részévé vált elméleteken túl (komparatív előnyök, ízlés alapú vagy statisztikai diszkrimináció) az identitás szerepét elemzik, mint ami a foglalkozási trendekért felelhet. Modelljükbe három elemet vonnak be: 1. a férfi és nő társadalmi kategóriát, 2. a normákat és hiedelmeket, végül pedig, hogy 3. milyen nyereségek és veszteségek kapcsolódnak a foglalkozások esetében tapasztalt

5 Ezeknek az előítéleteknek, sztereotípiáknak a lebontására hozták létre Németországban szövetségi szinten előbb a Girls' Day, majd pedig a Boys' Day kezdeményezést. Ennek a közpolitikai akciónak a sikerén felbuzdulva több ország, 2012 óta Magyarország is megszervezi a Lányok Napját.

6 Az identitás-gazdaságtan alkalmazhatóságáról áttekintést ad Király (2014).

„határátlépéshez”. Az identitás-gazdaságtan modellje alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a munkáltatók általában férfiakat fognak felvenni „férfifoglalkozásokba”, nőket pedig „női foglalkozásokba”. Azok a nők, akik mégis férfifoglalkozásokban dolgoznak, átlagosan magasabb képzettséggel kell, hogy rendelkezzenek, mint a férfiak, hogy megfelelően tudják bizonyítani kompetenciájukat (Akerlof és Kranton 2010: 87).

Az identitáselmélet alapján állva első megállapításuk úgy szól, hogy a nők nem kevesebb, hanem másfajta foglalkozásokba való emberitőke-beruházást „hajtanak végre”: olyan területeken tanulnak, ami „nőknek való”. Ebben a döntésben az a társadalmi várakozás is benne van, hogy a nők időről időre otthon maradnak és gyerekeket nevelnek, azaz gyakrabban lépnek be és ki a munkaerőpiacról, mint a férfiak. Az identitás-gazdaságtan második megállapítása az, hogy a foglalkozásválasztást nem a képességek és az érdeklődés, hanem a társadalmi normák írják elő. Társadalmi szinten kell megváltozniuk a nemekre vonatkozó normáknak, ami aztán magával hozhatja a foglalkozásváltozásban bekövetkező szokások változását is (Akerlof és Kranton 2010). Ahogy megjegyzik: a diszkriminációval szembeni egyik tökéletes ellenszer az, ha a foglalkozásokból eltávolítjuk a nemre utaló címkét (gender tag). Példákat is hoznak az angolszász területeken lezajlott változásokra: firemen helyett firefighter, policemen helyett police officers, chairmen helyett chairs. Eszerint tehát a nyelvhasználatot is semlegessé kell(ene) tenni ahhoz, hogy a foglalkozásokat valóban bármelyik nem tagjai választhassák.

Akerlof és Kranton az otthon szféráját is beemelik modelljükbe, amikor a munkamegosztással, a gyereknevelésre és a keresőmunkára fordított idő mennyiségével kapcsolatos normákat helyezik előtérbe. Bár a korábbi közgazdasági modellekben rendre előkerült a komparatív előnyök kérdése, Akerlofék szerint a nemekre vonatkozó társadalmi normák felülírják azokat, még ha a racionalitásnak ellent is mond az eredmény. Ezt a következőképpen foglalják össze: „Az identitásmodellben egy nő vagy férfi elveszíti az identitását, ha a neméhez nem illő feladatot végez. Így, még ha a nő biztosítja is a családi jövedelem nagyobb részét, ő fog több házimunkát végezni” (Akerlof és Kranton 2010: 93). Ez pedig fontos megállapítás annak megértéséhez, hogy a női munkavállalás elterjedésével párhuzamosan miért nem csökkentették háziasszonyi feladataikat a nők, és hogyan vált dominánssá a szupernőszindróma (Hochschild 2001).

A fentieket figyelembe véve megfogalmazódik a kérdés, hogy milyen feltételek fennállására van szükség ahhoz, hogy a nemek forradalma ne maradjon befejezetlen. A jóléti államokkal foglalkozó Esping-Andersen (2009) két szempontot emel ki a forradalom befejezetlenségének vizsgálata kapcsán: az egyik az, amelyet már Akerlof és Kranton (2010) is feszegettek, miszerint az otthoni szférában zajló változások messze elmaradnak attól, ami a munkaerőpiacon zajlik; a másik pedig a különböző társadalmak és államok összehasonlításának fontossága (Esping-Andersen 2009). A szerző az egyéni tényezők mellett a korábbinál sokkal nagyobb szerepet szán tehát a családon belüli, konkrétan a partnerek közötti munkamegosztás változásának, az alkufolyamatoknak, illetve a jóléti állam szerepének. Kiindulópontja az, hogy az egyén általában három helyről kaphat támogatást ahhoz, hogy a családi élethez és a munkahelyhez kapcsolódó feladatokat el tudja látni: a családtól, a piactól és a jóléti államtól. Mivel napjainkban a család intézménye minden fejlett országban törekény-nyé vált, a piaci szolgáltatások pedig rendszerint drágák, ezért Esping-Andersen a jóléti állammal szemben támaszt jelentős elvárásokat. Az általa felvetett dilemma az, hogy lehetővé teszi-e a jóléti állam, hogy a nők mindkét területen elérhessék megvalósítani kívánt céljait,

vagyis a munkavállalást és a gyermekvállalást. Esping-Andersen így fogalmaz: „[e]gyfelől a partneri kapcsolatoknak alternatív elveken kell alapulniuk, és ez mindenekelőtt új szabályokat jelent a nemek specializációjával kapcsolatban. [...] A női forradalom sikerének második lényeges előfeltétele a jóléti állam alkalmazkodásában van” (Esping-Andersen 2009: 14). A jóléti államra azért is van fokozottan szükség, mert – miként England is megjegyezte – a nők és férfiak helyzetének változása aszimmetrikus volt (England 2010). Esping-Andersen (2009) megfogalmazásában ez úgy hangzott, hogy a női életút maszkulinizálódott, azaz a kisgyermekes anyák a korábbiakhoz képest tartósan jelen vannak a munkaerőpiacon, ritkábban és rövidebb időre szakítják meg karrierjüket, és részmunkaidős munkavállalásuk inkább csak átmeneti, semmint állandó alternatíva. Ezzel párhuzamosan a férfieleletű feminizálódása nem történt meg (Esping-Andersen 2010: 22), ami alatt azt érti, hogy a férfiak részvétele a gondozási feladatokban nem növekedett számottevően, és továbbra is szimbolikus. Mindössze abban a néhány országban van ez másként, ahol bevezették a kötelező apahónapokat, mint például Norvégiában és Svédországban (Esping-Andersen 2010: 99). A szerző szerint a foglalkozások nemek szerinti szegregációja miatt nem is várhatunk változást: a nők az anyabarat „soft-economy”, a férfiak pedig a kompetitív „hard-economy” szektoraiban vállalnak munkát. Ez utóbbi magasabb keresetet nyújt, és ezért cserébe olyan magas teljesítményt és erőfeszítést vár el, ami nem teszi lehetővé az életút feminizálódását a férfiak számára (Esping-Andersen 2010: 104).

Goldin ezzel szemben nem az állami beavatkozásban vagy a férfiak otthoni szerepvállalásában látja a változás mozgatórugóját, hanem a szervezeti/intézményi változásokban (Goldin 2014). Érvelése szerint a nemek forradalma csak akkor válik befejezetté, ha a munkáltatók nem azokat a munkavállalókat becsülik meg kitüntetően, akik hosszú munkaidőben dolgoznak és állandóan rendelkezésre állnak, azaz többnyire a férfiakat, hanem azokat is, akik igénylik a rugalmasságot. Éppen ezért a nemek helyzetében akkor történik majd valódi közeledés, ha a flexibilitás mindenki számára elfogadott gyakorlat lesz a munkaadó szervezetekben (Goldin 2014).

A fent bemutatott áttekintések abban mindenképpen egyetértenek, hogy semmiképpen sem lehet a korábbi fejlődési trendeket kivetíteni a jövőre, mivel – még ha hosszú távon kirajzolódik is valamiféle egységes irány – azok megtör(het)nek. A megtörtént és a jövőben lehetséges változások mögötti egyik igen fontos tényező az, hogy a társadalom tagjai hogyan tekintenek a nők és férfiak társadalmi helyzetére és elképzeléseire. A percepciók és kulturális meggyőződések kérdése egyre meghatározóbbá vált a nemek helyzetével kapcsolatos kutatások körében, éppen ezért a következő részben azt tárgyalom, hogy ezek a tényezők mennyiben támogatják, vagy éppen akadályozzák a „forradalmi” változást.

Percepciók és értékek változása

A társadalomra jellemző elvárások, kulturális normák nagyban meghatározzák, hogy a nők és a férfiak tudnak-e élni a rendelkezésre álló jogi és intézményi lehetőségekkel. A fentiekben láttuk, hogy az identitás-gazdaságtan is központi szerepet szán a társadalmi normáknak (Akerlof-Kranton 2010), és mint England (2010) is hivatkozott rá, a férfiak részben anyagi, részben kulturális okokból nem választanak feminizált szakmákat. Ugyanígy a nőket is gátolja szakmaválasztásukban a hagyományos értékrendszer. Az utóbbi időszakban több nem-

zetközi összehasonlító vizsgálat is körbejárta a nemek egyenlőségének kérdését, vagyis hogy miként jelenik meg ez a kérdés az értékválasztásokban.

Inglehart és Norris (2003) csaknem hetven országot vizsgáltak abból a szempontból, hogy milyen értékeket vallanak lakóik a nemek egyenlősége tekintetében, és hogy mi magyarázza a kulturális mintázatokat. Eredményeiket a *European Values Survey* adataiból nyerték. Ennek kapcsán fogalmazták meg, hogy „ahol a tradicionális értékek uralkodnak, ott a nőket nemcsak a társadalom gátolja oly módon, hogy milyen lehetőségeket kereshetnek, hanem a nők saját magukat is korlátozzák” (Inglehart és Norris 2003: 9).

Könyvük alapját a modernizációs elmélet alkotja, mivel úgy vélik, hogy a modernizáció alapvető változást okoz a nemi szerepekben. Három társadalomtípust azonosítottak (agrár, ipari és posztindusztriális), és a modernizáció két szakaszát különböztették meg a társadalomtípusok közötti átmenet alapján: az iparosodást és a posztindusztriális szakaszt. Az első csoportba tartoznak azok az országok, amelyek az agrártársadalomból az ipari társadalomba való átmenetben találhatók, míg a másodikba azok, amelyek az ipari társadalomból a posztindusztriális társadalomba mennek át. Modernizációs tipológiájukban nagy szerepe van a nemek helyzetének. A nemi szerepek vizsgálatán túl nagy szerep jut a népesség mozgásának, az emberi tőke vizsgálatának, a foglalkozási szektoroknak, a társadalmi státusnak, az életkörülményeknek, a tudomány és a vallás szerepének, a tömegkommunikációnak, a kormányzásnak, a szociális védelemnek, a családstruktúrának és a kulturális értékeknek (az összefoglaló táblázatot lásd: Inglehart és Norris 2003: 14–15).

Az iparosodás szakaszát a nemek szempontjából általában az jellemzi, hogy a nők megjelennek a munkaerőpiacon, jelentősen csökken a gyermekvállalási hajlandóságuk, egyre több helyen jutnak választójoghoz, nő az oktatáshoz való hozzáférési lehetőségük, és bizonyos képviselői pozíciókban is megjelennek. A posztindusztriális szakaszban további lényeges lépések történnek a nemek egyenlősége irányába: emelkedik arányuk a menedzsmentben, a diplomás állásokban, és egyre nagyobb a befolyásuk a politikai választott és kinevezett testületekben. Mivel a házasság is egyre inkább jelen van a munkaerőpiacon, az otthoni egyenlőség irányába is történnek lépések. A szerzők úgy látják, hogy csak az iparilag legfejlettebb társadalmakra jellemző ez a lépés, a világ fele pedig még nem lépett át a második szakaszba.

A nemek egyenlőségének szempontjából változatos képet mutattak az értékvizsgálatok. A szerzők igyekeztek feltárni a különbségek mögött meghúzódó magyarázatokat, és többféle rétegzettséget találtak: 1. az országok közötti különbségek a gazdasági fejlettség szerint, 2. az egyes társadalmakon belüli variációk a generációk alapján, 3. a nők és férfiak közötti különbségek, végül 4. az egyes társadalmakon belül tapasztalható eltérések a strukturális és kulturális tényezők alapján (képzettség, társadalmi státus). A hetven társadalom összehasonlítására egy öt összetevőből álló, úgynevezett nemiegyenlőség-skálát készítettek. Az összetevők politikára, oktatásra, munka- és gyerekvállalásra vonatkozó kérdéseket tartalmaztak. A szerzők azt találták, hogy a posztindusztriális társadalmakban a fiatalabb generációkba tartozó férfiak is, de különösen a nők, nagyon pártolják a nemek egyenlőségét. Ugyanakkor egyelőre még a posztindusztriális országok közötti különbségek is elég karakteresek maradtak – miként erre Esping-Andersen (2009) is utalt saját kutatásában. Példaként említik a Japán és Norvégia közötti távolságot a nemek kérdésében. Mindezzel együtt azt láthatjuk, hogy a társadalmak posztindusztriális átalakulása kedvez a nemek egyenlőségére vonatkozó gondolat elfogadásának, és a társadalom értékei és attitűdjei egyre elfogadóbbak a nők

helyzetének változásával kapcsolatban (Inglehart és Norris 2003). A posztindusztriális országok adatai tehát a nemek egyenlőségének egyre általánosabb elfogadását támasztották alá. Ugyanakkor nem adnak választ arra, hogy egy adott országon belül hosszú távon milyen tendenciákat és változásokat várhatunk.

Az 1977–2008 közötti amerikai attitűdváltozások mögött álló tényezőket vizsgálva Cotter és társai feltették a kérdést, hogy vajon véget ért-e a nemek forradalma (Cotter et al. 2011). Az attitűdök 1970-es évektől nyomon követhető liberalizálódása mögött többféle összetevő állt: a kohorszok cserélődése (a korábbi, idősebb konzervatívról a jelenlegi liberálisra), a strukturális fordulatok (növekvő iskolázottság és csökkenő termékenység), továbbá a nők tömeges belépése a munkaerőpiacra, az ideológián belül az egalitárius attitűdök előretörése és a nőmozgalmak második hulláma (Cotter et al. 2011: 262). A szerzők ugyanakkor arra is felhívták a figyelmet, hogy az 1990-es évekig zajló jelentős változások után megtorpantak a folyamatok, mivel a leegalitáriusabb véleményeket 1994-ben mérték. Éppen ezért azt a kérdést tették fel, hogy miközben zajlottak tovább a fenn jelzett társadalmi változások, milyen strukturális és kulturális okok állhatnak a megtorpanás mögött.

A legerősebb magyarázatnak a kulturális okokat vélték, amelyek erősen kapcsolódtak az „anyamitoszhoz” (*mommy myth*), az intenzív anyasággal kapcsolatos elvárásokhoz. Cotterék úgy tapasztalták, hogy mindez a változás nem az 1950-es években virágzó, a nemekről való tradicionális gondolkodáshoz való visszatérést jelenti. Véleményük szerint egy újfajta – a tradicionális és a feminista után következő harmadik – kulturális keret, az ún. egalitárius esszencializmus dominál az amerikai társadalomban. Ennek az elképzelésnek az a jellemzője, hogy ötvözni próbálja az otthon maradó jó anya képének támogatását az egyenlőséget és a választás lehetőségét hangsúlyozó feminista retorikával. Az intenzív anyaság gondolatának terjedése úgy képes nyomást gyakorolni a társadalomra és támogatni a tradicionális nemi szerepeket, hogy közben nem tűnik szexistának. Az intenzív anyaság gondolatát az USA-ban a média és a játékgyártás is gyorsan felkapta, amit a szerzők szerint a reprodukciós technológiák magas költsége csak felerősített, hiszen így a szülők egyre drágábbnak és nagyobb értéknek tekintik a gyermeket. Ez rímél arra is, amit England (2010) írt az egalitárius és az esszencialista gondolatok egymás mellett éléséről.

Az intenzív anyaság gondolata más országokban – még a nemek közötti esélyegyenlőség mintájának tekintett Norvégiában – is jellemzővé vált. A kutatók arra mutattak rá, hogy a magasan képzett nők az anyaszerepnek és a szakmai szerepnek való egyidejű megfelelés nyomása alatt miként csökkentik karrieraspirációikat (Halrynjo és Lyng 2009). A norvég szerzők azt bizonyították, hogy a bőkezű jóléti állam garanciáinak, és a széles körben elérhető családpolitikai támogatásoknak köszönhetően kulturálisan egyre nagyobb teret kap az anyaság (és sokkal kevésbé az apaság) intenzív megélése. Az általuk nemileg átitatott morális racionalitások (*gendered moral rationalities*) névvel illetett koncepció érvényesülése következtében döntési helyzetekben a karrierorientált nőknél is a szülői odaadás vált erősebbé.

Ez a dilemma összefügg a „having it all” kérdéssel, amelyik az észak-amerikai munkamagánélet összehangolási vitákat erősen meghatározta az elmúlt húsz évben, hiszen nemcsak a szülői feladatok, hanem a munkahelyi elvárások is növekedtek. A fentiekben vázolt változó társadalmi környezetben, amelyet – többek között – az iskolai végzettség növekedése, a születésszabályozás lehetősége és a munkaerő-piaci lehetőségek bővülése, ugyanakkor a meritokrácia fontossága jellemzett, egyre több magasan iskolázott nő kezdte feszegetni ezeket a határokat. Az iskolai végzettség hozamaként is definiálható magasabb jövedelem iránti

igény, vagy éppen az elszalasztott jövedelem (*opportunity cost*) összege egyaránt a munkaerő-piaci szerepvállalást erősítette a nőkben. Ezzel egy időben pedig nőtt az aggodalom a gyermekvállalásról való lemaradás miatt, ami éppen ezért az anyaság iránti egyéni igényt növelte.⁷ A gazdasági és társadalmi folyamatok megakadása tehát aligha értelmezhető az egyén – gazdasági és társadalmi folyamatok által befolyásolt – attitűdváltozásainak bevonása nélkül.

Összefoglalás és következtetések

Mint láttuk, az 1990-es, majd 2000-es években jelentős számú publikáció született a nemek forradalmával kapcsolatban. Az országok széles körében a strukturális átalakulások óhatatlanul és feltartóztathatatlanul hozták magukkal a két nem pozícióinak közeledését. Ezek a változások olyan nagy mértékűek voltak, hogy a szakirodalomban a kánon részévé vált a 'nemek forradalma' kifejezés, még ha ez esetleg csak csendes forradalom volt is. Meglehetősen nagy egyetértést mutattak a közgazdászok (England 2010; Akerlof és Kranton 2010; Goldin 2006, 2014), szociológusok (Inglehart és Norris 2003; Hochschild 2001; Cotter et al. 2011) és a jóléti állammal foglalkozó kutatók (Esping-Andersen 2009; Lewis 2001) között a főbb trendek tekintetében, azok okaiban, és abban is, hogy a változás megtorpant.

Azt láttuk, hogy a nemek helyzetének megértése egyre szélesebb eszköztárat igényel, és ebben a diszciplináris határok átlépése elkerülhetetlen. De az elemzési szintek közötti határok is át kell lépni. A tanulmány ugyan a makroszintű folyamatokkal foglalkozott, de amíg a szervezetek működését, a szervezeti normák leíró és előíró jellegét nem vizsgáljuk meg, addig sem a folyamatok nem érthetők meg a maguk egészében, sem pedig a leginnovatívabb megközelítések nem érnek célba, és a lehetőségek sem változnak érdemben.

Mi kellene tehát ahhoz makroszinten, hogy az elkezdett folyamatok ne akadjanak el? A strukturális elmozdulások elkezdődtek, az oktatás és a munkaerőpiac rendszere lehetőségeket teremtett a változásokhoz, még ha azok olykor korlátozottak is. Ennél sokkal erősebb korlátokat jelentenek ugyanakkor a szociális ellátórendszer működésében meglévő hiányok és problémák. A gyermek- és idősgondozás elérhetetlensége vagy nem megfelelő minősége felerősíti az otthoni feladatvállalás jelentőségét. Ennek a feladatnak az ellátása viszont aszimmetrikus terhet ró a két nem tagjaira, egyszerűsített reprodukálja a tradicionális feladatmegosztást.

A háztartási és a munkaerő-piaci feladatok dichotóm megosztása azonban nemcsak oppozíciót jelent, hanem a munkák társadalmi értéke is eltérő. A gondozási és nevelési feladatok ellátása akár a háztartásban, akár az iskolákban vagy gondozó- és nevelőotthonokban nemcsak feminizált, de leértékelt és rosszul fizetett is (England 2010). Ez a leértékeltség és a hozzá fűződő esszencializálás, sztereotipizálás vagy az amúgy jóindulatú szexizmus nem teszi vonzóvá az esetlegesen érdeklődő és rátermett férfiak belépését. Ahogyan Esping-Andersen is megjegyezte: a női életút maskulinizálódásával párhuzamosan nem történt meg a férfielétút feminizálódása, és ezáltal befejezetlen maradt a folyamat (Esping-Andersen 2009).

A nemek forradalmának befejezéséhez tehát további strukturális változások is kellenek, amelyekben különféle ösztönzők szerepelnek a feladatok igazságos megosztása és megbecsülése, továbbá a többnyire nők által végzett, leértékelt területek újraértékelése érdekében.

7 A magasan képzett nők munka-magánélet dilemmáiról részletesen lásd: Nagy és Paksi (2014).

Ez magával hozhatja a normák és elvárások változását is. Mint a fentiekben bemutatott tanulmányok rámutattak, a strukturális változások elengedhetetlenek voltak abban, hogy a nemek forradalma elinduljon, azonban a kulturális meggyőződések változása nélkül ez a folyamat befejezetlen marad.

Hivatkozott irodalom

- Akerlof, George A. és Rachel E. Kranton (2010): *Identity Economics. How Our Identities Shape Our Work, Wages, and Well-Being*. Princeton: Princeton University Press.
- Anker, Richard, Helinä Melkas és Ailsa Kortén (2003): *Gender-based Occupational Segregation in the 1990's*. Genf: ILO.
- Baxter, Sarah (2009): Women are Victors in 'Mancession'. *The Sunday Times* (június 7).
- Blau, Francine, Mary C. Brinton és David Grusky (2006): The Declining Significance of Gender? In *The Declining Significance of Gender?* Francine Blau, Mary C. Brinton és David Grusky (szerk.). New York: Russell Sage Foundation, 3–34.
- Cotter, David, Joan M. Hermsen és Reeve Vanneman (2011): The End of the Gender Revolution? Gender Role Attitudes from 1977 to 2008. *American Journal of Sociology* 117(1): 259–289.
- Economist (2009): Women in the Workforce: Female power. *The Economist* (2009. december 30.). Interneten: <http://www.economist.com/node/15174418>.
- Economist (2011): Women and Work, Special Report. *The Economist* (2011. november 26.). Interneten: <http://www.economist.com/printedition/2011-11-26>.
- England, Paula (2010): The Gender Revolution. Uneven and Stalled. *Gender & Society* 24(2): 149–166.
- England, Paula (2011): Reassessing the Uneven Gender Revolution and its Slowdown. *Gender & Society* 25(1): 113–123.
- Esping-Andersen, Gösta (2009): *The Incomplete Revolution. Adapting to Women's New Roles*. Cambridge: Polity.
- Feldberg, Roslyn L. és Evelyn Nakano Glenn (1979): Male and Female. Job versus Gender Models in the Sociology of Work. *Social Problems* 26(5): 524–538.
- Fodor Éva és Nagy Beáta (2014): An Ebbing Tide Lowers all Boats. How the Great Recession of 2008 has Affected Men and Women in Central and Eastern Europe. *European Labour Markets in Times of Crisis. A Gender Perspective. (A French Economic Observatory Review – OFCE különszáma)*. Párizs: OFCE, 121–151. Interneten: <http://www.ofce.sciences-po.fr/publications/revue133.htm>
- Goldin, Claudia (2006): The Quiet Revolution That Transformed Women's Employment, Education, and Family. *American Economic Review* 96(2): 1–21.
- Goldin, Claudia (2014): A Grand Gender Convergence. Its Last Chapter. *American Economic Review* 104(4): 1–30.
- Halrynjo, Sigtona és Selma Therese Lyng (2009): Preferences, Constraints or Schemas of Devotion? Exploring Norwegian Mothers' Withdrawals from High-Commitment Careers. *British Journal of Sociology* 60(2): 321–343.
- Hochschild, Arlie (2001): *The Time Bind. When Work Becomes Home and Home Becomes Work*. New York: Henry Holt and Company.
- Inglehart, Ronald és Pippa Norris (2003): *Rising Tide. Gender Equality and Cultural Change around the World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Király Gábor (2014): A közgazdaságtan és a szociológia határán – az identitás-gazdaságtan által felvetett elméleti kérdések. *Közgazdasági Szemle* 61(1): 92–107.
- Lewis, Jane (2001): The Decline of the Male Breadwinner Model. Implication for Work and Care. *Social Politics* 8(2): 152–169.
- Nagy Beáta és Paksi Veronika (2014): *A munka-magánélet összehangolásának kérdései a magasan képzett nők körében*. (Megjelenés alatt.)
- Ridgeway, Cecilia (2011): *Framed by Gender. How Gender Inequality Persists in the Modern World*. Oxford: Oxford University Press.
- Scharle Ágota (2012): Job Quality in Post-socialist Accession Countries. In *Transformation of Employment Structures in the EU and USA*. Fernandez Hurley és Storrie Macias (szerk.). London: Palgrave, 180–200.
- Shriver Report (2009): *A Woman's Nation Changes Everything*. Interneten: <http://www.shriverreport.com/awn/index.php>.
- Washington Post (1998): With More Equity, More Sweat. *The Washington Post* (1998. március 22.).

We Did It! The Rich World's Quiet Revolution. Women are Gradually Taking over the Workplace. *The Economist* (2009. december 30.). Interneten: <http://www.economist.com/node/15174489>.
WEF (2013): *The Global Gender Gap Report*. World Economic Forum.